

# השפעת מלחמת ששת הימים על העמקת הפער ביחסי חברה-צבא בישראל

יורם פרי

## צה"ל פועל למניעת "הפער"

מלחמת ששת הימים היוותה קו פרשת מים בתולדותיה של מדינת ישראל. הוויכוח הפוליטי על היחס לפלסטינים ועתיד השטחים מכביד על עיסוק אינטלקטואלי במשמעותה של מלחמה זו, אבל ניתוח אנליטי-היסטורי מחייב להביט נכוחה בעובדה שב־1967 נפתח פרק חדש בתולדות המדינה. המעבר לעידן החדש הסתיים ב־1974, עם החתימה על הסדרי הביניים בעקבות מלחמת יום הכיפורים. בסופו של אותו עידן עבר מוקד הסכסוך הישראלי-ערבי ליחסים שבין ישראל לבין התנועה הלאומית הפלסטינית. עם החתימה על הסכמי הביניים והסכמי השלום בין ישראל למצרים ולירדן, החלו מדינות ערב לצאת ממעגל העימות. האסכולה ההגמונית בישראל, שקבעה עד אז כי יסוד הסכסוך הוא חוסר הנכונות של מדינות ערב להכיר בקיומה של מדינת ישראל, פינתה את מקומה בהדרגה לתפיסה שזיהתה במוקד הסכסוך את יחסי הפלסטינים וישראל.<sup>1</sup>

במקביל, בעקבות השתלטות צה"ל על שטח שגודלו פי שלושה משטחה של מדינת ישראל והכפפת אוכלוסייה של כמיליון פלסטינים לשליטתו, נפתח פרק חדש ביחסי חברה-צבא בישראל. כששככה האופוריה של מלחמת ששת הימים והתברר שהשטחים יישארו בשליטת צה"ל לתקופה לא קצרה, העריכו סוציולוגים צבאיים וחוקרים של יחסי חברה-צבא כי לכיבוש תהיה השפעה מזיקה ביותר על צה"ל.<sup>2</sup>

---

1 ביטא זאת יפה יצחק רבין, שהחליף ב־1974 את ראש הממשלה גולדה מאיר. בעוד שהיא אמרה כי "אין עם פלסטיני, אני פלסטינית", הוא קבע שיש צריכה לטפל גם בבעיה הפלסטינית. ראו: Yoram Peri, "Afterword: Rabin: From Mr. Security to Nobel Prize Winner", in: Yitzhak Rabin, *The Rabin Memoirs* (Berkeley: California University Press, 1966), pp. 339-380.

2 ראו לדוגמה: Yoram Peri, "The Impact of Occupation on the Military: the Case of the IDF 1967-1987", in: *The Emergence of Binational Israel*, Ilan Peleg and Ofra Seliktar (eds.) (Boulder: Westview Press, 1989) pp. 143-168.

הקמת מערכת משטר צבאי בשטחים כבושים מוסיפה לצבא מקצועי שתי משימות המנוגדות באופן מהותי לאופיו: ניהול האוכלוסייה האזרחית בשטח הכבוש, וכן פסיפיקציה, קרי סיכול כל ניסיון של התנגדות לכיבוש. אלו משימות השונות מהתפקידים הקלאסיים של צבאות מקצועיים – להרתיע ממלחמה, להתכונן אליה ולנצח בה כשהיא פורצת. צבאות מקצועיים, על אחת כמה וכמה צבאות של אזרחים (citizen army), אינם אוהבים את תפקידי הניהול והפסיפיקציה. ההיסטוריה גם מוכיחה שתפקידים אלה עלולים לפגוע באותם צבאות ולהזיק להם. המקרה של הצבא הצרפתי באלג'יריה, שנעשה מעורב בניסיון של הפיכה צבאית כשהנשיא דה גול החליט להיפרד מאלג'יריה, בולט במיוחד.

הדילמה שבפניה ניצב צבא כיבוש מחריפה עוד יותר כשאין קונצנזוס בחברה האזרחית כלפי השטח הכבוש. זו הייתה הבעיה העיקרית של צה"ל תקופה קצרה לאחר יוני 1967: כיצד יוכל לשמור על מעמדו הכלל-לאומי והלא פוליטי, וכן על ייחודו כמייצג את כל חלקי החברה?

חוקרי יחסי חברה-צבא מרבים לעסוק בסוגיית "הפער" – השוני החברתי, התרבותי והנורמטיבי בין החברה האזרחית ובין כוחותיה המזוינים.<sup>3</sup> הכוונה היא להבדל בהרכב האליטה הצבאית לעומת האליטות האזרחיות, בהשקפות העולם שלהן, בזיקותיהן המפלגתיות ובמערכת האמונות והדעות השונה שלהן. סוציולוגים צבאיים גורסים כי פער כזה יפגע גם בצבא וגם בחברה, שכן הוא יכרסם בלגיטימיות של הצבא בעיני האזרחים, יחליש את יכולת הדרג המדיני לפקח על הצבא ויפגע באופן קריטי באפקטיביות וביכולת הפעולה שלו. השאלה העולה בהקשר זה היא, האם הימשכות הכיבוש לאורך זמן לא תיצור בהכרח בישראל פער כזה ותביא למשבר ביחסיו של צה"ל עם החברה האזרחית?

מבט רטרוספקטיבי על חמישים השנים שחלפו מאז מלחמת ששת הימים מראה שהתחזיות השחורות למה שיקרה לצה"ל וליחסיו עם החברה הישראלית לא התממשו. ההנהגה הצבאית של ישראל מצאה את הדרך למנוע את התוצאות השליליות האלו. על אף החיכוכים הרבים בין הדרג הצבאי ובין הדרג המדיני, הם לא הגיעו למשבר אקוטי. גם יחסי צה"ל עם החברה האזרחית לא נפגעו. ראיה אחת לכך מספק מדד אמון הציבור בצה"ל, שעל אף עליות וירידות בתקופות שונות נשאר לאורך כל השנים גבוה כבעבר. בין תריסר המוסדות הלאומיים החשובים עמד צה"ל תמיד במקום הראשון, ורמת האמון בו הייתה מעל 80 (בסולם של 100).<sup>4</sup>

3 Thomas S. Szayna, Kevin F. McCarthy, Jerry M. Sollinger, Linda J. Demaine, Jefferson P. Marquis, Brett Steele, *The Civil-Military Gap in the United States – Does It Exist, Why, and Does it Matter?* (Rand Corporation, 2007).

4 תמר הרמן ואחרים, **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016** (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2016), עמ' 110.

גם כאשר התחזקה תרבות הביקורת והתערער האמון בכל המוסדות הלאומיים, הדבר חל רק על הממד הבירוקרטי של צה"ל כארגון, אך לא פגעו באמון בו כמי שמסוגל למלא את הייעוד הביטחוני.<sup>5</sup>

את הבעיה הראשונה – ניהול השטחים – פתר צה"ל בקלות יחסית. סייעו בכך הניסיון שנרכש עוד בשנות החמישים של המאה הקודמת בממשל הצבאי ששרר בישראל גופא והמסורת ארוכת השנים של התפשטות תפקודית, עוד מהימים שחיילים עסקו בחקלאות וחיילות לימדו במעברות. המודעות של צה"ל להשפעה הפוטנציאלית השלילית של ניהול האוכלוסייה הפלסטינית הביאה אותו כבר ב-1981 לתמוך בהקמת המינהל האזרחי בשטחים. הרצון להתרחק מתפקידי ניהול גם עמד בבסיס התמיכה של צה"ל בתהליך אוסלו ובהקמת הרשות הפלסטינית. זו גם הייתה אחת הסיבות להתנגדות הצבא להצעות של פוליטיקאים לכבוש מחדש את רצועת עזה, כל אימת שאלו הועלו.

הבעיה השנייה – הפסיפיקציה – הייתה מורכבת יותר. אחת ההחלטות הראשונות בהקשר זה הייתה לא להקים יחידות צבאיות מיוחדות ונפרדות לצורך זה, אלא לשותף את כל הצבא במשימה. הסיבה לכך הייתה חשש מפני התפתחות תרבות ארגונית ייחודית ליחידות השיטור, כלומר התגבשות מנטליות של "צבא כיבוש". טכניקה אחרת הייתה לשלב במשימות הביטחון השוטף בשטחים יחידות מילואים לצד יחידות סדירות, מתוך הערכה שחיילי המילואים המבוגרים ובעלי המשפחות ירסנו את החיילים הסדירים הצעירים תאבי ה"אקשן".

ככול שהחריפה ההתנגדות הפלסטינית, כך גבר הצורך בכוח מיומן שהתמחה בפסיפיקציה. לכן הוקמו יחידות המסתערבים, כמו "דובדבן" שהחלה לפעול בשטחים ב-1989. בתהליך הדרגתי הוקמו בשנות התשעים גדודי חי"ר ייעודיים, ובמהלך האנתיפאדה השנייה אוחדו חמישה מהם לחטיבה אחת – חטיבה 900 (כיום חטיבת "כפיר", המונה שישה גדודים). גם מספרן וגודלן של יחידות משמר הגבול – יצור כלאיים משטרתי בעל אופי צבאי וזיקה לצבא – התרחבו. ולבסוף, פונקציות שיטור מסוימות הוצאו מן הצבא: יחידות ההגנה המרחבית שבנויות על חיילי מילואים מההתנחלויות בשטחים, וגופי שיטור במחסומי המעברים בין ישראל לאזורי יהודה ושומרון, עברו לידי חברות שמירה פרטיות אזרחיות.

האמצעי השלישי אותו נקט צה"ל כדי להתמודד עם הסכנות הנובעות מהשפעת הכיבוש היה נכונות יחסית לקבל על עצמו מגבלות שהחברה האזרחית הטילה עליו. הצבא לא התנגד להחלטת הממשלה שלבית המשפט העליון תהיה סמכות במערכת הממשל בשטחים, על אף שהדבר אינו מתחייב מתוקף החוק הבינלאומי.

5 על ההבחנה בין שני הממדים של צה"ל ראו: Meytal Eran-Jona, *Israelis' Perception of the IDF: A Split Between it as an Armed Force and as a Public Institution*, December 2015, <http://www.israelstudies.umd.edu/research-papers.html>

כשבמהלך השנים קמו ארגוני זכויות אזרח, כמו "בצלם", "האגודה לזכויות האזרח", "מחסום ווטש" ואחרים, שפיקחו על פעולתו של צה"ל וביקרו אותו, הוא לא מנע את פעולתם אף שהכביד עליהם, ולמעשה ניהל יחסי גומלין עם אותם ארגונים. זאת, על יסוד ההבנה כי יש לאפשר להם לפעול כדי שצה"ל יוכל ליהנות מלגיטימציה של החברה האזרחית ושל מוסדות משפטיים בינלאומיים.

צה"ל השתמש במכניזם נורמטיבי חשוב נוסף, שכלל מידה לא מעטה של העמדת פנים והונאה עצמית: למרות שיחסי הדרג המדיני והצבאי בישראל הם "שוותפנות צבאית-פוליטית", ממשיך צה"ל לחנך את חייליו וקציניו ברוח "המודל האינסטרומנטלי", שלפיו הצבא אינו עוסק בפוליטיקה, בוודאי לא בפוליטיקה מפלגתית, אלא משמש אך ורק כלי לביצוע מדיניות הממשלה.<sup>6</sup> כך מציג הצבא גם את פעולתו בשטחים ומטפח מאז 1967 את הדימוי הא-פוליטי שלו. הוא מגדיר את תפקידו בשטחים כמלחמה בטרור, מניעת הפרות סדר, שמירת השקט והסדר והבטחת רווחת החיים של כל התושבים, יהודים כפלסטינים. כל זאת, כדי לאפשר לקברניטים הפוליטיים לקבל החלטות בדבר גורל השטחים ועתיד היחסים עם הפלסטינים.

תיאור זה רחוק מלשקף את המציאות. צה"ל לא היה ניטרלי בין הממשל הישראלי ובין האוכלוסייה המקומית, אלא היווה זרוע מרכזית שלו. ככזה, הוא סייע בדחיקת רגליהם של הפלסטינים, בהשתלטות על אדמותיהם ובהעמקת האחיזה היהודית בשטחים, ועשה זאת לא רק מטעמי ביטחון, אלא כחלק מהפרויקט ההתיישבותי שנועד לשנות את הסטטוס קוו הטריטוריאלי והדמוגרפי ולהבטיח שאם וכאשר יפתח משא ומתן להסדר, מדינת ישראל תוכל להרחיב את שטחה עד כמה שיותר, באותו אופן שבו נהגה התנועה הציונית בשנות "המדינה שבדרך". למעשה, צה"ל לא נהג בפעולתו בשטחים בשונה מגופי ממשל אזרחיים אחרים, החל במשרדי ממשלה וכלה בגופים ציבוריים אזרחיים, כמו היחידה להתיישבות של ההסתדרות העולמית הציונית או חברת החשמל. מכיוון שמדיניות זו הייתה בפועל (אף כי לא במוצהר) הקו המרכזי של מדיניות הממשל הישראלי, שזכתה לתמיכה בציבור הישראלי, נהנה גם הצבא מגיבוי ציבורי בפעולתו וזכה בלגיטימציה ציבורית רחבה. כך נמנע "הפער".

## לחצים מן החברה האזרחית מעמיקים את הפער

כל עוד צה"ל ביטא את מדיניות הממשלה, שהוצגה כמדיניות ביטחון, הוא יכול היה לטעון שהוא עוסק בתחום המקצועי שלו – הביטחון – ולהציג את עצמו כא-פוליטי, ניטרלי ביחסים בין יהודים לבין פלסטינים ובעל אוריינטציה אוניברסליסטית בתוך

Yoram Peri, *Generals in the Cabinet Room: How the Military Shapes Israeli Policy* 6 (Washington D.C.: United States Institute of Peace, 2006).

החברה היהודית. ואולם, כאשר השיח הפוליטי השתנה וקיבל לבוש אידיאולוגי, כשמספר התושבים היהודים בשטחים גדל, ולא מעטים מהם פעלו בניגוד לחוק והפעילו אלימות נגד הפלסטינים, או אז הועמד הצבא בפני אתגר חדש: עתה היה עליו לגבש עקרונות פעולה גם כלפי המתנחלים היהודים, שהרי הוא זה שמפקד על ביטחונם והגנתם של כלל אזרחי ישראל. בה בעת, הוראות החוק הבינלאומי הטילו על צה"ל גם את תפקיד המגן של האוכלוסייה המקומית. הצבא, שאמור היה להיות נציג המדינה, מעין "צד שלישי" ביחסים בין המתנחלים ובין הפלסטינים, הועמד עתה בפני מתקפה בשתי חזיתות: מצד אחד תקף אותו "המחנה הלאומי" על כך שהוא מפלה לטובה את הפלסטינים ומפריע לחלוצים החדשים להגשים את הציוני הציוני העליון של התיישבות בכול ארץ ישראל; מצד שני הוא הותקף על ידי "מחנה השמאל" בגין הפקרת הפלסטינים ואי-הגנה עליהם מפני אלימות המתנחלים.

ארגוני חברה אזרחית, ארגוני זכויות אזרח ותנועות שלום למיניהן, כמו גם סיקור עיתונאי, סיפקו עדויות בדבר הסיוע שמעניק צה"ל למתנחלים ועל הפגיעה בתושבים הפלסטינים. הצבא אף תואר כמי שמבקש להילחם את "מלחמת ההתנחלויות". אבל בעידן בו השיח הלאומי נעשה דומיננטי, הלחץ על הצבא מצד ארגוני "המחנה הלאומי", ובעיקר המתנחלים, היה חזק הרבה יותר. החיכוכים בין חיילים לבין מתנחלים העצימו, ומנהיגי תנועת ההתנחלות הפעילו לחצים על יחידות המשרתות בשטחים ועל מפקדיהן. לעתים התערערו היחסים עד כדי כך, ש"דין מוסר" הוצא נגד אלוף פיקוד המרכז, יאיר נווה (בעצמו חובש כיפה). כזכור, דין רבני כזה קדם לרציחתו של ראש הממשלה יצחק רבין.

העוצמה הפוליטית שקיבלו המתנחלים ותומכיהם במערכת הפוליטית הישראלית העמידה את צה"ל "בעמדת התגוננות ובנסיגה מול חלק ניכר מהחברה הישראלית ומול רוב הממשלה".<sup>7</sup> בלשונו של יגיל לוי: "הצבא נעשה לוואסל של המתנחלים וחדל להיות מי שמנהל, מכוח כללי הכיבוש הצבאי, את אוכלוסיית הגדה".<sup>8</sup> הרצון של צה"ל להישאר אפוליטי קרס תחת הלחצים האזרחיים, והוא נעשה לא רק שחקן פוליטי, אלא גם מטרה פוליטית.

השטחים החדשים שהוסיפה מלחמת ששת הימים למדינת ישראל שינו את הגבולות בין החברה לבין הצבא והגבירו את מעורבותו של צה"ל בחברה הישראלית: ראשית, התחזק משקלו הסגולי בזירה הפוליטית, והוא נעשה צינור מוביליות לצמרת הפוליטית ומאגר חשוב ביותר למנהיגות לאומית, גם לקצינים שלא הייתה להם הכשרה פוליטית מוקדמת או שלא היו כלל בעלי עניין להגיע לפוליטיקה (חיים בר-לב ואהרון יריב הם דוגמאות לראשונים; רפאל איתן, שאול מופז ואמנון ליפקין-

7 דב תמרי, "מה מעיק על צה"ל", **ייצור ידע**, 16 בספטמבר 2016, <https://goo.gl/eeYvJ4>  
8 יגיל לוי, **מי שולט על הצבא?** (ירושלים: מאגנס, 2010), עמ' 105.

שחק – לסוג השני); שנית, הצבא מילא תפקיד נרחב יותר בחשיבה האסטרטגית והעמיק את השפעתו על תהליך קבלת ההחלטות הלאומי. לדוגמה, צה"ל היה הגורם הראשון שעודד את הממשלה בסוף שנות השמונים של המאה הקודמת להגיע להסכם מדיני עם המעגל הקרוב של מדינות העימות. צה"ל גם נטל חלק מרכזי במשא ומתן המדיני בתהליך אוסלו.

המעורבות הפוליטית של האליטה הצבאית חדרה אפילו לפוליטיקה האלקטורלית, כפי שהראה "הפוטש הדמוקרטי" ב־1999: לקראת מערכת הבחירות של אותה שנה, לא פחות ממאה קצינים בכירים, רבים מהם כאלה שפרשו לא מכבר מצה"ל, התארגנו לפעול במפלגות האופוזיציה, ובעיקר במפלגה חדשה בראשות הרמטכ"ל הפורש ליפקין־שחק, כדי למנוע מהליכוד בראשות נתניהו לנצח בבחירות. "נתניהו מהווה סכנה למדינת ישראל", הצהיר אז הרמטכ"ל הפורש.<sup>9</sup>

שלושה תהליכים חברתיים שהתחוללו בחברה הישראלית הביאו לשינוי גם ביחסי חברה-צבא: ראשית, שינוי בהרכב החברתי של צה"ל וכניסתו לתוכו של קבוצות שנחשבו לפריפריאליות עשו אותו "מצבא העם לצבא הפרפריות"; שנית, כניסה משמעותית לתוך צה"ל של חניכי התנועה הדתית־לאומית, בתהליך שהוגדר כ"הדתה"; שלישית, חיזוק המרכיב הדתי והלגיטימציה הדתית בזהות הקיבוצית של הצבא.<sup>10</sup> כל אלה היו כרוכים בתהליך של רה־מיליטריזציה שהתחזק בחברה הישראלית בעקבות כישלון שיחות אוסלו ופרוץ האנתיפאדה השנייה. משמעות הדבר הייתה לא רק תביעה גוברת לנקיטת מדיניות קשה יותר כלפי הפלסטינים, אלא גם חיזוק הבסיס האתנו־לאומי והדתי של צה"ל, ושינוי באתוס הצבאי שלו וברוחו.

כל עוד הוויכוח התנהל על מדיניות, ערכים או עמדות אידיאולוגיות, הוא אמנם הכביד על הצבא – שהיה מעוניין להגיב במקביל בחיוב גם על תהליכים חברתיים אחרים, כמו הגברת השוויון לנשים בחברה הישראלית – אך לא היווה איום עליו. סכנה לפגיעה ביכולת התפקוד של צה"ל, ערעור על סמכות הפיקוד וחתירה תחת האוטונומיה הארגונית שלו נעשו ממשיים כשהתעורר נושא הסרבנות.<sup>11</sup> בניגוד לסרבנות מן השמאל, שהחלה בעקבות מלחמת ששת הימים וקיבלה בולטות במלחמת לבנון הראשונה, סוגיית הסרבנות מן האגף הימני הפכה לבעיה חריפה

9 יורם פרי, "הפוטש הדמוקרטי" בבחירות 1999, בתוך: מאג'ד אל־חאג' ואורי בן אליעזר, **בשם הביטחון** (חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 2003), עמ' 145–175.

10 שלושה תהליכים אלה תוארו ונתחו בהרחבה על ידי יגיל לוי בספר האחרון (לתהליך השלישי הוא קורא תיאוקרטיזציה). ראו: יגיל לוי, **המפקד האליון, התיאוקרטיזציה של הצבא הישראלי** (תל אביב: עם עובד, 2015).

11 Y. Peri, "Conscientious Objection in a Democracy under Siege", in: *The New Conscientious Objection*, Charles C. Moskos and John Whiteclay Chambers, II (eds.) (New York: Oxford University Press, 1993), pp. 146–157.

הרבה יותר על רקע התעצמות השיח הדתי-לאומני. השאלה מה יקרה כשחייל יקבל פקודה לפנות התנחלות כבר לא הייתה תיאורטית, אלא קונקרטית, כפי שאכן קרה לקראת ההתנתקות מרצועת עזה ב־2005.

סרבנות זאת גם זכתה להנהגה רוחנית של רבנים בעלי מעמד, כבוד, סמכות ויוקרה. הנהגה זאת ערערה במפורש על זכות הפיקוד העליון של צה"ל לחייב חיילים לפעולה ספציפית, תבעה מלובשי מדים לסור למשמעתם של רבנים מחוץ למסגרת הצבאית ופגעה למעשה בבסיס האוטונומיה של הארגון הצבאי. לשון אחר, היה כאן ערעור על עקרונות היסוד המסדירים את אופן פעולת הצבא, על סמכות הפנסת לקבל החלטות הקשורות לעתיד השטחים, ובעצם על הכללים הבסיסיים של המשחק הדמוקרטי. צה"ל – הביטוי הבולט ביותר של המדינה – הוא גם זה שהסרבנים החדשים העמידו במוקד מאבקם. האגף הקיצוני של הסרבנות הדתית תפס את הצבא כאויב שיש להיאבק בו.<sup>12</sup>

## האם הפער עלול להביא להפיכה?

חילוקי הדעות בדבר התגובה הראויה נגד ההתנגדות הפלסטינית החרפו עם פרוץ אנת'פאדת הסכינים ב־2015 והעמיקו את הפער בין הצמרת הצבאית לבין חלקים בחברה האזרחית, כולל בדרג המדיני הבכיר. הדבר קרה גם על רקע עימות חריף סביב המדיניות כלפי תוכנית הגרעין האיראנית.<sup>13</sup> במישור המעשי, צה"ל ביקש להנמיך את המתח הגואה בקרב האוכלוסייה הפלסטינית באמצעות שימוש יתר ב"גזר" – הקלות באורח החיים, פיתוח כלכלי וכיוצא באלה צעדים. מנגד, הרחוב וגם הדרג המדיני הפנו כלפי הצבא תביעה להגביר דווקא את השימוש ב"שוט". מצב זה הביא את צמרת צה"ל, שהתאמצה לשמור על ערכי המסורת – מה שכונה "טוהר הנשק" או "אתוס צה"ל" – לסדרת התבטאויות דרמטיות למדי. באחד המקרים אמר הרמטכ"ל: "היו מקומות שיש נערה בת 13 שמחזיקה מספריים או סכין, ויש מתרס בינה לבין החיילים [...] לא הייתי רוצה שחייל יפתח באש וירוקן מחסנית על נערה כזאת [...] לחייל יש יכולת לפתוח נצרה ולפגוע במישהו רק כשיש סכנת חיים [...] אנחנו רוצים לשמור על הרוח של צה"ל ועל התדמית שלו [...]".<sup>14</sup> התבטאויות הרמטכ"ל, וכן סגנו, הביאו להטחת ביקורת חריפה בהם,

12 משה הלינגר ויצחק הרשקוביץ, **ציות ואי ציות בציונות הדתית, מגוש אמונים ועד תג מחיר** (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2016), עמ' 261.

13 Yoram Peri, "Intentional Ambiguity: Why Do Crisis in Relations between the Defense Minister and the Chief of Staff Reoccur Repeatedly?" in: *Civil Military Relations in Israel*, E. Rosman-Stolman, A. Kampinsky (eds.) (Lanham MD: Lexington Books, 2014), pp. 194-222.

14 בהופעה בפני תלמידי בית ספר תיכון בבת ים, ב־16 בפברואר 2016, אמר הרמטכ"ל איזנקוט: "שנדע לנצח את הטרור, אבל (גם) להסתכל על עצמנו במראה יום אחרי. אם היינו פועלים

לא רק מהרחוב או מהמסדרונות הפוליטיים, אלא גם מתוך חדר הממשלה ואפילו מהעומד בראשה. לא ניתן להמעיט בעומק הקרע השורר כיום בין ראש הממשלה ובין צמרת הצבא.<sup>15</sup>

זה היה הרקע עליו התפוצצה פרשת החייל אלאור אזריה – אחת הפרשות החמורות בתולדות המדינה. העמדתו לדין של לוחם חטיבת "כפיר", הסמל אזריה, על כך שב־24 במארס 2016 ירה למוות במחבל פצוע קשה בחברון ללא אישור מפקדו, התנפחה לממדי פרשה מכיוון שכללה את כל הרכיבים של "הפער". באו בה לידי ביטוי החולשה של הצבא בשטחים מול ארגוני המתנחלים; הערעור של גורמים חוץ-צבאיים, החל ברבנים וכלה בשרים, על סולם הפיקוד וסמכות הפיקוד הצבאית; הקרע בין התפיסה המקצועית של צה"ל, המתבטאת בפקודות הצבא ובמסמך "רוח צה"ל", ובין הערכים של האגף האתנו־לאומי והדתי, המצטטים בין השאר את הציוני היהודי "הקם להורגך השכם להורגו"; בלט בוויכוח הציבורי גם הרקע הסוציו־דמוגרפי של שני המחנות.

לא היה צריך המחשה אחרת לעומקו של המשבר מאשר הקרע בין שר הביטחון, שהציג את עמדת הצבא, לבין ראש הממשלה, ששיקף את דעת הקהל.<sup>16</sup> השר משה (בוגי) יעלון הזהיר מפני הפיכת צה"ל ל"צבא מתבהם [...] אוסף של כנופיות".<sup>17</sup> לעומתו, ראש הממשלה בנימין נתניהו, בצעד שהביע בפומבי הסתייגות מעמדת הפיקוד העליון, גילה הבנה לכאבו של האב, שבנו המוכן לתת חייו למדינה מוצא את עצמו על ספסל הנאשמים בבית דין צבאי, וקרא לחון אותו. חילוקי הדעות היו הפעם כה עמוקים, עד שנתניהו פיטר את יעלון מתפקידו כשר הביטחון. זה פרש מן הממשלה, עזב את הליכוד והחליט להתמודד בבחירות נגד נתניהו בראשות מפלגה חדשה. לא צריך מאמץ רב כדי להיזכר ב"פוטש הדמוקרטי" של ליפקין־שחק ב־1999.

בצורה לא ערכית בהוראות הפתיחה באש, זה היה מאיים על צה"ל, **וואלה!**, 17 בפברואר 2016. סגן הרמטכ"ל, אלוף יאיר גולן, אמר ביום הזיכרון לשואה במאי 2016: "אם יש משהו שמפחיד אותי בזיכרון השואה, הוא זיהוי תהליכים מעוררי חלחלה שהתרחשו באירופה בכלל, ובגרמניה בפרט, אז לפני שבעים, שמונים ותשעים שנה, ומציאת עדות להם כאן בקרבנו בשנת 2016 [...] ביום השואה ראוי לדון ביכולתנו שלנו לעקור מקרבנו ניצנים של חוסר סובלנות, ניצנים של אלימות, ניצנים של הרס עצמי בדרך ההידרדרות המוסרית", **ידיעות אחרונות**, 5 במאי 2016.

15 שתי דוגמאות לכך: Amir Tibon, "Netanyahu vs. The Generals", Politico, July 3, 2016; Ronen Bergman, "Israel's Army Goes to War with Its Politicians," *The New York Times*, May 21, 2016.

16 דוגמה להתבטאויות המייצגות של המחנה הדתי־לאומני ראו: "משפט אזריה חשף צבא שאיבד את המצפן המוסרי", **מידה**, מאמר מערכת, 21 בפברואר 2017.

17 ראו דבריו של יעלון: מורן אזולאי ושחר חי, "יעלון: 'מה אתם רוצים, צבא מתבהם?'", משפחת החייל: "מסע שיסוי", Ynet, 28 במארס 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4784282,00.html>

המודל הפרקטי, הגמיש והנזיל, לפיו מתאמץ צה"ל לפעול לאורך כל השנים שמאז מלחמת ששת הימים ביחסיו עם החברה הישראלית, בא לידי ביטוי גם בפסק הדין במשפט אזריה. מצד אחד מצא אותו בית המשפט אשם בהתנהגות הנוגדת לפקודות הצבא; מצד שני התחשבו השופטים בדעת הקהל וגזרו עליו שנה וחצי מאסר בלבד (לעומת עונשים מקובלים של שלוש שנות מאסר שמקבלים צעירים פלסטינים שזרקו אבנים על חיילי צה"ל, למשל). השופטים הצבאיים ידעו שאסור להם להעמיד את הצבא רחוק מדי מן החברה האזרחית וכי הם חייבים להתחשב בעמדותיה.<sup>18</sup>

פרשת אזריה, חמישים שנה לאחר מלחמת ששת הימים, הסתיימה בשלב זה, אך "הפער" שהתפתח בגלל אותה מלחמה מהווה קרקע למשבר פוטנציאלי חמור יותר. העוסקים ביחסי צבא-חברה בישראל דחו בעבר את האפשרות של הפיכה צבאית. בעקבות משפט אזריה הועלתה אפשרות כזו מחדש על ידי פרשנים בכירים:<sup>19</sup>

[...] הסכנה איננה רק בכך שהצבא יעבור פיצול סקטוריאלי בין חיילים תומכי ימין לחיילים תומכי שמאל, בין צייתני רבנים לנאמני פוליטיקאים; האיום האמיתי הוא בסדק שעלול לפרק את התבנית הדמוקרטית, שמקדשת את כפיפות הצבא לממשלה [...] כאשר הממשלה מאמצת ומטפחת ערכים שהנהגת הצבא רואה בהם איום על קיומה של המדינה, וכשהציבור שמזין את כוח האדם של הצבא דורש שהצבא יתבהם, יושחת ויאבד צלם אנוש, הנהגת הצבא תצטרך להחליט מה הוא האיום האולטימטיבי על ביטחונה וקיומה של המדינה: אלפי טילים ופלסטינים סכינאים, או ממשלה שמהנדסת ציבור להיהפך למפלצת שמאיימת לטרוף את ערכי היסוד של הדמוקרטיה הישראלית. מתברר שגם ישראל איננה חסינה מפני האפשרות הזאת. אלא שלא הצבא יהיה זה שיגרום למהפכה, אם תתחולל. ההנהגה הפוליטית, שדוחפת עכשיו את הצבא למקום שבו עליו להתגונן על נפשו ועל ערכיו, היא שתחולל את המהפכה הצבאית היהודית הראשונה, שאולי כבר התחילה.

עמדתו של כותב הדברים, צבי בראל, משקפת, אולי באופן דרמטי מדי, את האקלים הרווח בצד אחד של הזירה החברתית הישראלית. אפשר להעריך שרצונו של צה"ל לצמצם את הפער ולחזק את מעמדו בחברה יביא אותו להסתגל למציאות החברתית החדשה ולאמץ את הערכים של המחנה שאינו מזדהה עם עמדת עיתון "הארץ". גם אפשר שהתבטאות זו ושכמותה רק משקפות את הרטוריקה המתלהמת שמאפיינת באופן כללי את השיח הישראלי כיום. מה שברור הוא שהצלחתו של צה"ל למנוע את הפער ואת תוצאותיו השליליות, הנובעות מהכיבוש המתמשך, עלולה לקרוס נוכח עוצמת התהליכים המתרחשים בחברה האזרחית.

18 בן כספית, "עשו עליהם סיבוב", **מעריב**, 22 בפברואר 2017.  
19 צבי בראל, "לקראת מהפכה צבאית", **הארץ**, 5 בנובמבר 2016.

## סיכום

במחקר משווה חשוב בחן הפוליטולוג איאן לוסטיק את השאלה מתי מצליחות חברות דמוקרטיות לספח שטחים חדשים ולספוג אותם לתוכן, ומתי אינן מצליחות בכך.<sup>20</sup> לשם כך הוא בדק את המקרים של אנגליה וצפון אירלנד ושל צרפת ואלג'יריה, והשווה אותם לישראל ולגדה המערבית־רצועת עזה. בין שאר מסקנותיו קבע לוסטיק שהמאבק הציבורי על סיפוח או הינתקות עובר שני ספים: הראשון הוא סף שבו מעוררת הלגיטימיות של מדיניות הממשל; בסף השני הדה־לגיטימציה מתייחסת למשטר הדמוקרטי עצמו.

בחמישים השנים שעברו מאז מלחמת ששת הימים חלף הוויכוח על גורל השטחים על פני הסף הראשון של לוסטיק, והיה בעיקרו שיח ושיג על המדיניות הראויה והרצויה. בעשור השישי לכיבוש, הפער המעמיק בין חלקים בחברה האזרחית בישראל ובין צה"ל, והערעור על לגיטימיות הצבא ועל כללי המשחק הדמוקרטיים, מקרבים את ישראל לחציית הסף השני.

Ian S. Lustick, *Unsettled States, Disputed Lands: Britain and Ireland, France and Algeria, Israel and the West Bank-Gaza* (Chicago: The Wilder House, 1995).